TALABA YOSHLARDA PROSOTSIAL XULQNI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI

D.Sh. Norqo‘ziyeva
Qo‘qon davlat universiteti
Psixologiya kafedrasi dotsenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada talaba-yoshlarda prosotsial xulqni rivojlantirishning amaliy imkoniyatlari ta’lim va tarbiya jarayoni nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Maqolada o‘quv mashg‘ulotlarida hamkorlikka asoslangan metodlardan foydalanish, ko‘ngillilik faoliyatini tashkil etish, mentorlik va tengdosh yordami tizimlari, hissiy-ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiruvchi treninglar kabi tashkiliy chora-tadbirlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: prosotsial xulq, rivojlantirish imkoniyatlari, ta’lim metodlari, ko‘ngillilik, mentorlik, hissiy-ijtimoiy ko‘nikmalar, talaba-yoshlar.

Zamonaviy ijtimoiy psixologiyada prosotsial xulq boshqa insonga yoki guruhga foyda keltirishga qaratilgan ixtiyoriy harakatlar majmui sifatida talqin qilinadi. Unga yordam berish, hamkorlik qilish, baham ko’rish, hamdardlik bildirish va ko’ngillilik faoliyati kiradi. Talabalik davri shaxsning qadriyatlar tizimi, ijtimoiy rollari va kasbiy identligi shakllanadigan sensitiv davr hisoblanadi. Shu bois bu yoshda prosotsial xulqni maqsadli rivojlantirish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Shu sababli talaba-yoshlarda ushbu xulqni rivojlantirishning amaliy imkoniyatlari va vositalarini aniqlash, ularni ta’lim jarayoniga tatbiq etish usullarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Hamkorlikka asoslangan o‘qitish (kooperativ ta’lim) talabalarning kichik guruhlarda birgalikda ishlashi, umumiy maqsad sari harakat qilishi va bir-birining muvaffaqiyati uchun mas’uliyat his etishini nazarda tutadi. Bunday metodlar — guruhli loyihalar, jigsaw texnikasi, hamkorlikda muammo yechish topshiriqlari — talabalarda o‘zaro yordam, tinglash va birgalikda qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, hamkorlikka asoslangan vazifalarda muntazam ishtirok etgan talabalar individual ishlashga ko‘proq odatlangan tengdoshlariga nisbatan boshqalarga yordam berishga, o‘z resurslarini (vaqt, bilim, materiallar) baham ko‘rishga ko‘proq moyil bo‘ladi. Bu, o‘z navbatida, ularning kelajakdagi jamoaviy ish muhitiga moslashuvini ham osonlashtiradi.

Ko‘ngillilik (volontyorlik) faoliyati prosotsial xulqni rivojlantirishning eng samarali amaliy yo‘llaridan biridir. Universitetlar tomonidan tashkil etilgan ijtimoiy loyihalar, ekologik tadbirlar, nogironligi bo‘lgan shaxslarga yoki kam ta’minlangan oilalarga ko‘rsatiladigan yordam dasturlari talabalarga real vaziyatlarda yordam berish tajribasini beradi. Bunday faoliyat orqali talaba nafaqat boshqalarga foyda

keltiradi, balki o‘z harakatlarining ijtimoiy ahamiyatini his qiladi, bu esa ichki motivatsiyani kuchaytiradi. Ko‘ngillilik tajribasi shaxsda “men ham o‘zgarish keltira olaman” degan ishonchni shakllantiradi va bu ishonch kelajakda ham prosotsial xulqni davom ettirish ehtimolini oshiradi.

Mentorlik dasturlari — yuqori kurs talabalarining quyi kurs talabalariga ko‘maklashishi — prosotsial xulqni rivojlantirishning samarali shaklidir. Mentor sifatida faoliyat yurituvchi talaba o‘z bilimini boshqalarga bag‘ishlash, ularning muammolarini tushunish va qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini egallaydi, mentorlik oluvchi esa o‘zaro yordamning ijobiy namunasini ko‘radi.

Shuningdek, tengdosh yordami tizimlari, masalan, o‘quv guruhlarida “yordamchi talaba” lavozimini joriy etish, talabalar o‘rtasida o‘zaro tushuntirish va qo‘llab-quvvatlash madaniyatini rivojlantiradi. Bu tizimlar ham akademik natijalarni yaxshilaydi, ham guruh ichidagi ijtimoiy-emotsional muhitni mustahkamlaydi.

Empatiya, faol tinglash, nizolarni hal qilish va emotsiyalarni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus treninglar talabalarda prosotsial xulqning psixologik asoslarini mustahkamlaydi. Rolli o‘yinlar, vaziyatli mashqlar va guruhiy muhokamalar orqali talabalar boshqa odamning pozitsiyasidan turib fikrlashni, uning his-tuyg‘ularini tushunishni o‘rganadi. Bunday treninglarning muntazam tashkil etilishi, ayniqsa birinchi kurs talabalari uchun moslashuv davrida, ularning ijtimoiy aloqalar o‘rnatish va guruh ichida o‘z o‘rnini topishiga, shuningdek boshqalarga nisbatan xayrixoh munosabatda bo‘lishga ko‘maklashadi.

Demak, ta’lim jarayonida talaba yoshlarda prosotsial xulqni shakllantirishda ijtimoiy omillar alohida ahamiyatga ega hisoblanib, bulardan ijtimoiy-psixologik trening usullari eng samarali vositalardan biri bo’lib, quyidagilarni o’z ichiga oladi: -empatiya va faol tinglash treninglari; -rolli o’yinlar va psixodrama elementlari; axloqiy dilemmalarni muhokama qilish; - refleksiya va guruhli munozaralar; konfliktlarni konstruktiv hal etish mashqlari kabilar.

Ushbu mashg’ulotlar quyidagi rivojlantiruvchi model orqali amalga ohirilishi maqsadga muvofiqdir:

- Diagnostik bosqich: empatiya, prosotsial motivatsiya, ijtimoiy mas’uliyat va guruh iqlimini baholash.
- Motivatsion-xabardorlik bosqich: prosotsial qadriyatlar haqida tushunchalarni shakllantirish.
- Emotsional-empatik bosqich: hamdardlik va boshqani tushunish ko’nikmalarini rivojlantirish.
- Xulqiy-amaliy bosqich: real ijtimoiy faoliyatda prosotsial tajriba orttirish.
- Refleksiv-baholash bosqichi: natijalarni tahlil qilish va barqarorlashtirish kabilar.

Xulosa qilib aytganda, talabalarda prosotsial xulqni rivojlantirishning bir qator amaliy imkoniyatlari mavjud bo‘lib, ular orasida hamkorlikka asoslangan o‘qitish metodlari, ko‘ngillilik faoliyati, mentorlik va tengdosh yordami tizimlari, hissiy-ijtimoiy ko‘nikma treninglari hamda universitet darajasidagi tashkiliy chora-

tadbirlar muhim o‘rin tutadi. Ushbu imkoniyatlarni majmuali tarzda, ya’ni o‘quv jarayoni, tarbiyaviy ishlar va institutsional siyosat darajasida birgalikda qo‘llash talabalarda barqaror prosotsial xulq tizimini shakllantirishga xizmat qiladi. Kelajakda bu imkoniyatlarning samaradorligini empirik tarzda baholash, eng samarali metodlarni aniqlash bo‘yicha tadqiqotlar olib borish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. 5. Bandura, A. Social Cognitive Theory of Moral Thought and Action. — 1991.

2. Eisenberg, N., Fabes, R.A., Spinrad, T.L. Prosocial development. Handbook of Child Psychology. — New York: Wiley, 2006.

3. Johnson, D.W., Johnson, R.T. Cooperative Learning and Social Interdependence Theory. — 2009.

4. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. — Toshkent: Fan, 2017.

6. Hojiyev T. Ijtimoiy psixologiya: nazariya va amaliyot. — Toshkent: Tafakkur, 2021.

7. Noqo’ziyeva D.Sh. Shaxsda prosotsial xulq rivojlanishida psixik holatlar ta’sirini o’rganishning empirik masalalari. Buxoro universiteti Ilmiy Axborotnomasi. № 12-son 3-qism 2025